Edith Durham: Shqipëria-Elbasani

Në përkujtim të 75-vjetorit të shuarjes së Edith Durham

Hyjni Ceka

Bota intelektuale përgatitet që të përkujtojë në fund të këtij viti dy çaste në shenjë të Mis Edith Durhamit, atë të lindjes dhe të shuarjes së saj. Ajo lindi më 8 dhjetor 1863 dhe vdiq një treçerek shekulli më parë, më 15 nëntor 1944.

Atë Shqipëria e nderoi për gjithë sa rrojti dhe u mbajt gjallë, por dhe u kujtua gjithë motit, se i pat bërë vend vetes me librat që ia kushtoi Atdheut tonë. Sa për ne, ne nuk lahemi me Edith Durhamin. Ajo është e para që Elbasanin ia paraqiti Evropës së kulturuar në veprën *“Brenga e Ballkanit”*.

Në pjesën *“Vendi i Shqiponjës”*, i gjithë kreu i shtatë, na jep një pasqyrë të gjallë për Elbasanin në fillim të këtij shekulli, por ai kapitull mbetet i vetmi dokument autentik nga mund të nisë historia e qytetit tonë, në vitet e Rilindjes Kombëtare.

Me atë dashuri që flet për gjithë shqiptarët, po ashtu do të shkruajë edhe për gjyshërit tanë.

“Elbasani, - thotë ajo, më 1905, - bëri përpjekje të mëdha për ngritjen e një shkolle, ku të përdoret gjuha shqipe. Patriotizmi në këtë krabinë është i zjarrtë dhe qëndron mbi të gjitha doktrinat fetare. Në Elbasan prekesh nga përpjekjet që bëhen për dije e kulturë. Gjen njerëz që pa kurrfarë ndihme, japin e marrin me gramatikat frënge dhe gjermane. Ka një numër njerëzish të shkolluar dhe të ditur.”

Ajo do të na linte një reportazh të bukur për Shpatin e kohës së vet, që për ne mbetet një përshkrim me vlerë për gjendjen në rrethinat e Elbasanit, në prag të epokës së Pavarësisë.

Edith Durham

Mis Durhami ishte nga ato gra angleze, të cilat ua kalojnë edhe burrave për “shpirtin e aventurave” që duket se është një nga karakteristikat e veçanta të këtij kombi. Forca tërheqëse ekzotike, si Bajronin dikur, e shtyu atë zonjë të madhe t’i binte kryq e tërthor Ballkanit. Dhe fundi i fundit, siç thotë Nikollë Martini¹: “U suall gjithandej nëpër botë, por askund nuk i ngjiti zemra, sa ndër shqiptarë”.

Miqësia e saj për kombin shqiptar është pasionante. Në shërbim të Shqipërisë vuri energjitë shpirtërore dhe fizike, veprën e saj shkencore dhe aftësitë politike. Gjatë viteve 1909-1912, atë do ta gjejmë midis kryengritësve në Malësinë e Madhe. Ajo do të ndihmonte të uriturit dhe të plagosurit dhe Noli do të shkruante kështu për këtë gjest: “Puna që bëri dhe bën në Podgoricë për refugjatët e urët dhe për kryengritësit e plagosur është aq fisnike, aq e lartë...”.

1 Nikollë Martin Camaj, vëllai i piktorit shkodran Ndoc Martin Camaj, i cili gjatë viteve 1911-1912 ka qenë mësues i gjuhës dhe letërsisë shqipe në “Kolegji Italo-Shqiptar Shën Andriani” të Shën Dhimitër Korona.

Edit Durham në bisedë me një bajraktar në Koplik

Një interesim të veçantë pati Durhami për çështjen shqiptare, siç tregojnë punimet e saj të bukura dhe veprimtaria e gjallë politike. Kur problemi ynë shtrohet në tryezën e bisedimeve, atë s'e nxë vendi; gjithnjë e përpjekur, gjithnjë në lëvizje. Për të gjitha këto, nuk flasin vetëm librat: "*Njëzet vjet ngatërresa ballkanike*" (1920) dhe "*Lufta e Shkodrës*" (1914), por edhe një veprimtari aktive me shkodranët në rrethim e me kosovarët në luftë kundër pushtimit serb.

E tronditur thellë nga prapaskenat e qarqeve shoviniste të Ballkanit ndaj Shqipërisë, e zhgënjyer dhe e deziluzionuar nga masakrat serbe e malazeze në vitet 1914-1915, Edith Durhami në formë proteste ia kthen mbrapsht dekoratat Nikollës së Malit të Zi dhe, pak më vonë, do të denoncojë me një guxim qytetar të njohur famëkeqin *Traktat të Londrës* të 26 prillit 1915.

Ajo ishte e bindur se edhe mbas Luftës së Parë Botërore, padrejtësitë ndaj Shqipërisë nuk do të reshtnin, prandaj dhe ndërmori krijimin e "*Shoqatës Angli-Shqipëri*", me kryetar Obrej Herbertin dhe sekretare nderi Mis Edith Durham. Falë edhe përpjekjeve të kësaj shoqate, Lidhja e Kombeve e njohu Shqipërinë dhe e pranoi në gjirin e vet si anëtare me të drejta të barabarta.

Po rrethanat do të sjellin 7 prillin. Më pas dhe Edith Durhami, në moshë 76-vjeçare, doli nëpër rrugët e Londrës me një pankartë ku shkruhej: "Larg duart nga Shqipëria"!

Dhe jo vetëm kaq...

Lufta e Dytë Botërore e gjeti atë në moshë të thyer, megjithatë prej fillimit të luftës e derisa vdiq, ajo i drejtohet disa herë *Foreign Office* (zyra e marrëdhënieve me jashtë), personaliteteve të veçanta dhe organeve të ndryshme britanike për të dënuar ftohtësinë, me të cilën politika angleze e trajtonte çështjen shqiptare.

Në një nga letrat e vitit 1942, duke nuhatur ato që po luheshin në prapaskenë në kurriz të Shqipërisë, ajo i shkruante një mikut të saj këto fjalë që e shprehnin tërë indinjatën e saj të thellë: “*Kjo botë, qenka një botë e ndyrë*” (This World is a dirty one).

Në Foreign Office, Mis Durhami nuk hynte në radhën e personaliteteve që pëlqeshin. Përkundrazi, asaj i kishte dalë nami si “*një plakë e braktisur, e fandaksur, ekstravagante*”. Shumë njerëz e quanin me tallje “*mbretëresha e pakurorëzuar e Shqipërisë*”. Po aktiviteti i saj ndiqej hap pas hapi. Korrespondenca e saj gjatë Luftës kapej nga censura dhe përfundonte në Ministrinë e Jashtme. Ajo e “*teproi*”, kur në qershor të vitit 1942 u përpoq të themelonte, bashkë me disa personalitete të tjera, një shoqatë të Miqve të Shqipërisë, e cila do të kishte për qëllim të sensibilizonte më shumë opinionin publik për një mbajtje qëndrimi të shpejtë të Britanisë, lidhur me Shqipërinë.

Për njeriun e thjeshtë, është më se e qartë se gjithë ai qëndrim poshtërues ndaj kësaj shkencëtareje të mirënjohur, reflektonte haptas mospërfilljen e politikës tradicionale angleze ndaj kombit tonë dhe çështjes shqiptare në përgjithësi. Një periudhë, bukur të gjatë, në Angli as që ia varën. Ishte shi ajo kohë, kur Britania e Madhe luante politikën e botës dhe Edith Durhami polemizonte me diplomacinë angleze nëpërmjet veprave shkencore. Politikanët dinakë nuk pyetën për historianët e urtë. Sajuan një monstër të shpifur, një përbindësh artificial, Serbinë e 1913-ës e më pas, Jugosllavinë e Versajës... Ja, ç’na erdhën nga gjithë këto. Jo “*20 vjet ngatërresa ballkanike*”, po “*një shekull*”... e prit sa do të shkojë?!

Kohët e fundit në Britani, kanë zënë e përmenden njerëzit; njohja e veprës së Durhamit është marrë në patronazhin e Institutit Mbretëror Antropologjik, një filial i Muzeut Britanik. Është një fond i vërtetë, plot me rlevime të vlefshme, të nxjerra që në vitet e para të shekullit (1904), për disa vjet me radhë, sidomos në krahinat veriore dhe në Shqipërinë e Mesme: mbi zakonet e vendit, folklorin, kulturën materiale, të shoqëruara këto me një sasi fotografish, vizatimesh e pikturash, të cilat zonja Durham dinte t’i bënte vetë, me një talent të vërtetë... E ç’është më interesante, në gjithë këtë fond...

“*Një nuse në Elbasan*” ... një pikturë në akualet. Pozonte e shoqja e Taq Budës, e ëma e Leksit... “*Elena e bukur e Elbasanit*”, kështu dhe thirrej në të vërtetë.

Siç mund të konstatohet me lehtësi, popullaritetin Durhami e gëzoi në Shqipëri. Këtu qe ngritur kulti i saj... këtu dhe adhuresit...

Vite e vite me radhë, na e fshehën këtë zonjë të rëndë të Evropës moderne, s’na linin ta përmendnim Edithin tonë.

Në kohë të vet Shqipëria e mbajti në pëllëmbë të dorës Durhamin. Etërit tanë dinin të çmonin nder e miqësi. Ato mote, sa e sa rrugë në Shqipëri mbanin emrin e saj e parlamenti ynë, në ditën e vet më të mirë, i pati lidhur asaj një rrogë prej 35 lirash-stërlina në muaj.

Po ne ç’kemi ndër mend të bëjmë sot?

Si do ta përkujtojmë 75-vjetorin që bie më 15 nëntor të këtij viti? Ç’përmendore do t’i ngremë “asaj” që shoi me emrin e Shqipërisë në gojë?